

МИТРОПОЛИТ ФІЛАДЕЛЬФІЙСЬКИЙ ГАВРИІЛ СЕВІР: ЖИТТЯ І ЛІТЕРАТУРНА ТВОРЧІСТЬ

Представлено просопографічний портрет визначного грецького богослова та релігійного діяча Гавриїла Севіра (бл. 1540-1616), митрополита Філадельфійського з резиденцією у Венеції. Севір, якого вважали першим представником так званого «релігійного гуманізму», написав ряд полемічних та догматичних творів, які вплинули на богослов'я не лише православного Сходу, а й латинського Заходу. Позначені ідейним впливом західної схоластики, праці Севіра використовувалися в антипротестантській полеміці як латинськими теологами, так і православними вченими могилянського кола.

Ключові слова: митрополит Філадельфійський, Венеція, грецький богослов, «релігійний гуманізм», православний Схід, латинський Захід, схоластика.

Митрополит Філадельфійський Гавриїл Севір жив у переломний для грецького інтелектуального життя час. Уже позаду була епоха перших поствізантійських учених – тих, які здобули освіту та релігійну й ідеологічну формацію в останні десятиліття існування Візантійської імперії, а також покоління або й два їхніх духовних учнів та ідейних спадкоємців, розум і свідомість яких залишалися майже непроникними для нових віянь із Заходу. Після Тридентського собору (1545-1563) у грецькому інтелектуальному середовищі, що було сконцентроване здебільшого в італійській діаспорі, і передусім у Венеції, розпочинається новий період. Він характеризується як збереженням вірності давній патристичній традиції, так і проникненням нових для східного християнства схоластичних методів, розробкою під західним впливом нової догматичної термінології та спробою перевести православно-католицьку догматично-обрядову полеміку зі сфери претензійних заяв, взаємних звинувачень і грубих образ у русло здебільшого філологічно-герменевтичних дискусій. Цей новий

напряму у грецькому поствізантійському богослов'ї німецький історик єзуїт Гергард Подскальський назвав «релігійним гуманізмом»¹. Першим і чільним представником цієї течії став Гавриїл Севір.

Особа Севіра систематично притягувала увагу дослідників наприкінці XIX і впродовж першої половини XX ст. Іван Малишевський детально описав релігійну суперечку між митрополитами Гавриїлом і Максимом Маргунієм та роль патріарха Александрійського Мелетія Пігаса у примиренні двох єрархів.² Друковані твори Севіра описані в каталогах Еміля Леграна.³ Першу, багато в чому недосконалу, просопографічну студію про Гавриїла написав митрополит Діюкесарійський Арістарх⁴. Автором найповнішої енциклопедичної статті про нього є французький єзуїт Мартен Жюжі.⁵ Його ж перу належить розвідка, присвячена позиції Севіра в контроверсійних догматичних питаннях.⁶ Хіротонію митрополита описав Васіліос Містакідіс⁷, а стосунки з єзуїтом Антоніо Поссевіно – Георг Гофман⁸.

Тема «Гавриїл Севір, його епоха та діяльність у Венеції, стосунки з Максимом Маргунієм і Мартіном Крузієм»⁹ – перша в списку найактуальніших дослідницьких завдань Грецького інституту візантійських і поствізантійських студій, створеного 1955 р. у Венеції і покликаною досліджувати грецьку історію та культуру поствізантійського періоду на підставі італійських, передусім венеційських, архівів. Однак минуло вже понад пів століття, а на сторінках як часопису «Тесаврісмата» (*Θησαυρίσματα*),

¹ G. Podskalsky. *Griechische Theologie in der Zeit der Türkenherrschaft (1453-1821)*. München 1988, с. 117-180.

² Див.: И. Малышевский. *Александрійский патриарх Мелетий Пигас и его участие в делах русской Церкви*, т. 1. Киев 1872, с. 365-408.

³ Див.: E. Legrand. *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des Grecs aux XVe et XVIe siècles*, т. 2. Paris 1885 (репринт: Paris 1962), с. 142-151; його ж. *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des Grecs au dix-septième siècle*, т. 1. Paris 1894 (репринт: S.l., s.a.), с. 38-40, 240-243; т. 3. Paris 1895, с. 2-4.

⁴ Див.: Αρίσταρχος Διοκασαρείας. Γαβριήλ ὁ Σεβήρος μητροπολίτης Φιλαδελφείας // *Νέα Σιών* 21 (Ἱεροσόλυμα 1926) 467-481, 529-537, 593-609, 719-744; 22 (1927) 3-18, 210-222, 338-345, 493-499, 611-624, 658-673, 705-715.

⁵ Див.: M. Jugie. Gabriel Sévères // *Dictionnaire de théologie Catholique*, т. 6. Paris 1924, кол. 977-984.

⁶ Див.: M. Jugie. Un théologien grec du XVIe siècle Gabriel Sévère et les divergences entre les deux Églises // *Échos d'Orient* 16 (1913) 97-108.

⁷ Див.: Β. Μυστακίδης. Ἡ χειροτονία Γαβριήλ τοῦ Φιλαδελφείας κατὰ τὴν 18 Ἰουλίου τοῦ 1577 ἐν τῇ Παμμακαρίστῳ // *Νέος Ποιμὴν* 5 (1923) 183-190.

⁸ Див.: G. Hofmann. Briefwechsel zwischen Gabriel Severos und Anton Possevino S. I. // *Orientalia Christiana Periodica* 15 (1949/3-4) 418-434.

⁹ Σ. Α. Αντωνιάδη. Εἰσαγωγή // *Θησαυρίσματα* 1 (1962) λδ'.

наукового органу цієї інституції, так і інших журналів та збірників з'явилось хіба що з десятків розвідок, які висвітлюють здебільшого часткові аспекти життя й діяльності Гавриїла. У них ідеться про обставини його рукоположення та виборювання права на постійну резиденцію у Венеції¹⁰, тимчасове виконання обов'язків ігумена одного з критських монастирів¹¹, приватну бібліотеку й колекціонування книжок¹², наукове й ділове спілкування з британськими вченими¹³, автографи особистих записників¹⁴, комерційні невдачі¹⁵, прижиттєві портрети¹⁶, заповіт¹⁷. Єдина окрема книжка про Севіра – збірник матеріалів конференції, присвяченої митрополитові (Венеція, 26 вересня 2003).¹⁸ Літературну спадщину митрополита найкраще висвітлив Г. Подскальський.¹⁹ Утім, цілісного сучасного біо-бібліографічного дослідження про Гавриїла Севіра, якого зараховують до числа найосвіченіших і найвпливовіших діячів Грецької Православної Церкви кінця XVI – початку XVII ст., немає ще й до сьогодні.

¹⁰ Див.: I. Καλογήρου. Ἡ ἐγκαθίδρυσις ἑλλήνος ἀρχιεπισκόπου εἰς Βενετίαν κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΣΤ' αἰώνος // *La chiesa greca in Italia dall'VIII al XVI secolo: Atti del Convegno Storico Internazionale* (Bari, 30 apr. – 4 magg. 1969), т. 1 [=Italia sacra: Studi e documenti di storia ecclesiastica, 20]. Padova 1973, с. 89-131.

¹¹ Див.: 'Ρ. Βλαχάκη. Πληρεξούσιο τοῦ ἡγουμένου τῆς κρητικῆς μονῆς Καβαλλαρὰς στοῦ Γαβριὴλ Σεβήρου (1587) // *Θησαυρίσματα* (1978) 137-143.

¹² Див.: Ἀ. Τσελίκας. Λείψανα τῆς βιβλιοθήκης τοῦ μητροπολίτου Φιλαδελφείας Γαβριὴλ Σεβήρου στοῦ σιναϊτικὸ μετόχι τοῦ Καΐρου // *Θησαυρίσματα* 34 (2004) 473-481; S. P. Medigan. Gabriel Severos' Private Library // *Studi Veneziani* 20 (1990) 253-271.

¹³ Див.: Ἀ. Τηλλυρίδης. Ὁ Γαβριὴλ Σεβήρος (1540-1616) καὶ οἱ Ἄγγλοι // *Ἐκκλησιαστικὸς φάρος* 61 (1979) 402-416.

¹⁴ Див.: Μ. Μανούσακας. Αὐτόγραφον τεῦχος χρονικῶν σημειωμάτων καὶ δοσοληψιῶν (1578-1588) τοῦ Γαβριὴλ Σεβήρου // *Θησαυρίσματα* 9 (1972) 7-67; Κρ. Παναγιωτοπούλου. Τὸ τελευταῖο αὐτόγραφο σημειωματάριο (1613-1616) τοῦ Γαβριὴλ Σεβήρου // *Θησαυρίσματα* 13 (1976) 111-151.

¹⁵ Див.: "Ε. Μπρούσκαρη. Ἐμπορικὲς περιπέτειες τοῦ μητροπολίτη Φιλαδελφείας Γαβριὴλ Σεβήρου: Μία ἐπιστολὴ τοῦ Μιχάλη Σβηροῦ (1612) // *Θησαυρίσματα* 18 (1981) 307-324.

¹⁶ Див.: Μ. Ἴ. Μανούσακας. Αἱ δύο προσωπογραφίαι τοῦ Γαβριὴλ Σεβήρου καὶ ὁ ζωγράφος Ἐμμανουὴλ Τζανφουρνάρης // *Θησαυρίσματα* 7 (1970) 7-14.

¹⁷ Див.: Ἀ. Στεργέλλης. Ἡ διαθήκη τοῦ Γαβριὴλ Σεβήρου (1616) καὶ ἡ ρυθμίση τῶν χρέων τοῦ (1617-1647) // *Θησαυρίσματα* 6 (1969) 182-200.

¹⁸ Див.: *Gavriil Seviros, arcivescovo di Filadelfia a Venezia, e la sua epoca: Atti della Giornata di studio dedicata alla memoria di Manussos Manussacas* (Venezia, 26 settembre 2003) / ред. D. G. Apostolopoulos. Venezia 2004. Дев'ять статей, що входять до видання, висвітлюють окремі сторінки життя митрополита й майже не торкаються його богословських концепцій.

¹⁹ Див.: G. Podskalsky. *Griechische Theologie*, с. 118-124.

Життя

Гавриїл Севір народився незадовго до 1540 р. у Монемасії – візантійському місті в Лаконії на південному сході Пелопоннесу. Поселення було засноване неподалік античного Епідавру Лаконійського в кінці VI ст. і прославилось, поряд із Містрою, як один із найважливіших осередків духовної та інтелектуальної культури палеологівського періоду. У західних джерелах це місто відоме як Мальвазія або ж Мальмсі. Після того як воно перейшло від венеційців під владу турків (1540), значна частина мешканців переїхала в інші землі Найяснішої Республіки, у тому й родина Гавриїла, яка потрапила на Крит. Відомо, що його батько називався Трифон²⁰, а мати разом із двома сестрами принаймні до 1582 р. мешкала в околицях Ханії на Криті.²¹

Саме там Гавриїл здобув початкову освіту, навчаючись, зокрема, у 1561-1563 рр. у відомого грецько-італійського гуманіста Томи Тривідзанося в Іракліоні (Кандії). Про це згадує сам Гавриїл у своєму недатованому листі до архієпископа Монемасійського Макарія Меліссена (1571-1572).²² З цього ж листа випливає, що Гавриїл із братом Теодором служили помічниками – можливо, архиерейськими епітропами – ерарха.²³ Коли Гавриїл став ченцем і коли відбулися його дияконські та ерейські свячення – достеменно не відомо, однак у віці 22 років він уже був еромонахом. Подібно до багатьох грецьких юнаків того часу, що прагнули поглибити свою освіту, Гавриїл подався на вищі студії до Падуанського університету, де впродовж 3-4 років вивчав предмети філософсько-богословського циклу й завершив навчання 1567 або 1568 р.²⁴ Можливо, саме тут він змінив первісне прізвище Свірос (Σβήρος) на класицизоване Σεβήρος – Севірос (Севір, чи Север у латинізованій вимові).^{*} Закінчивши студії, Гавриїл, сповнений рішучих

²⁰ Див.: I. Lamius. *Deliciae eruditorum*, т. 15: *Gabrielis Severi et aliorum Graecorum recentiorum epistolae*. Florentia 1574, с. 140.

²¹ Див.: M. Stusius. *Turcograeciae libri octo*. Basilea 1584 (репринт: Modena 1972), с. 530.

²² Лист опубліковано в: I. Lamius. *Deliciae eruditorum*, с. 3.

²³ Див.: Там само, с. 2.

²⁴ Див.: Ἀρίσταρχος Διοκαισαρείας. Γαβριήλ ὁ Σεβήρος // *Νέα Σιών* 21 (1926) 475-476.

* Це ім'я носили багато видатних мужів античної епохи та Середньовіччя, зокрема римські імператори Люцій Септимій Север Пертінакс (193-211), Марк Аврелій Север Александр (222-235) і Флавій Валерій Север (306-307); великий поборник рішень Першого Нікейського собору Север, єпископ Равенни (347-389); ранньохристиянський аскет і письменник, учень та агіограф св. Мартина Сульпіцій Север (363-420); ритор і релігійний поет, автор буколік Север Санкт Енделехій (кін. IV – поч. V ст.); автор енцикліки про віднайдення мощей першомученика Стефана єпископ Мінорки Север (поч. V ст.); монофізитський богослов і святий монофізитської церкви єпископ Антіохійський Север (512-518); св. Сульпіцій Север, єпископ Бурже († 591), обдарований оратор і поет; автор полемічного трактату проти єпископа Сарагоського, що вдався до аріяства, єпископ Малагі Север (кін. VI ст.); знавець

намірів присвятити себе освітній діяльності, вирушив до рідного міста. Однак цей останній його візит до Монемвасії тривав недовго. Знеохочений постійними утисками з боку османців, він перебирається на Крит, що перебував під владою Венеційської Республіки.

Невдовзі, 1572 р., Гавриїл з'являється у Венеції, де претендує на посаду парохіяльного священика церкви св. Георгія. Спершу його не було обрано, але вже 29 червня 1573 р. він отримав призначення на грецьку парохію. Усвідомлюючи власні переваги й достоїнства, він починає відтоді будувати амбіційні плани щодо своєї духовної кар'єри.

Гавриїл Севір не обриває контактів із Критом, з яким його пов'язують родинні зв'язки. У 1575 р. він повертається на острів, де близько року служить священиком у Ханії. Мабуть, у цей час започатковується його дружба з критянином Мелетієм Пігасом, згодом патріархом Александрійським, яку вони зберегли назавжди. Невдовзі Севір вирушає до Константинополя на запрошення вселенського патріарха Єремії II Траноса, до якого, за словами самого Гавриїла, начебто дійшла добра слава про нього.²⁵ Е. Легран вважає, що Гавриїла було запрошено разом з іншим ученим греком із Венеції, Максимом Маргунієм, для викладання в патріаршій школі. Це припущення він робить на підставі Максимового листа до патріарха, в якому повідомляється, що той збирається приїхати до Константинополя, щоб зайняти запропоновану посаду, разом із Гавриїлом.²⁶ Однак насправді Маргуній не залишав Падуї, де навчався в університеті. Севір поїхав сам, і напевно чи викладання було найважливішою метою його подорожі.

Мануссос Манусакас, історик культури й довголітній директор Грецького інституту у Венеції, на підставі знайдених ним архівних матеріалів обґрунтовує іншу мету поїздки Гавриїла. У 1571 р. Венеція втратила Кіпр, який перейшов під турецьке панування, і, боячись, що наступною принадою для османців стане Крит, змушена була підписати з ними мирну угоду (1573). Водночас Венеція надала православному населенню острова повну релігійну свободу, щоб заручитися його підтримкою в разі виникнення небезпеки. Цією ситуацією скористалися заможний критський купець із Ханії Леонін Сервос та декілька його прибічників. У 1575 р. Леонін подав Раді Десяти – венеційському урядові – меморандум

філософії, богослов'я та математики, автор «Перших аналітик», трактатів із герменевтики, риторики, літургики, поетики, граматики й астрономії єпископ Едесси Север Севокт (640-666); автор трактату арабською мовою, спрямованого проти патріарха Александрійського Євтихія, а також історії коптської Церкви та історії перших чотирьох Вселенських соборів, складеної у ворожому щодо ортодоксального православ'я дусі, Север Мукаффа (X ст.).

²⁵ Див.: М. Μανουσάκας. Συλλογὴ ἀνεκδότων ἐγγράφων (1578-1685) ἀναφερομένων εἰς τοὺς ἐν Βενετίᾳ μετροπολίτας Φιλαδέλφειας // *Θησαυρίσματα* 6 (1969) 14.

²⁶ Див.: E. Legrand. *Bibliographie hellénique... aux XVe et XVIe siècles*, т. 2, с. xxx, прим. 1.

із пропозицією встановити на Криті православну архієпархію, до складу вищої єрархії якої входили б архієпископ та чотири єпископи, лояльні до Республіки й навіть призначені нею. Ці достойники забезпечили б відданість критян метрополії та задовольняли б духовні потреби православних мешканців острова, яким доводилося часто їздити до ворожого Константинополя, щоб отримати благословення у патріярха. Пропозиція видалася урядові Венеційської Республіки цікавою, проте, після тривалих вагань, її так і не було прийнято через заперечення з боку генерального прокуратора Криту Джакомо Фоскаріні, як і дожа Марко Чіконьї.²⁷

У Константинополі 18 липня 1577 р. патріярх хіротонізував Севіра на митрополита Філадельфії (нині Алашегір у Туреччині).²⁸ Зберігся детальний опис церемонії рукоположення Гавриїла, зроблений очевидцем – капеланом німецького посольства в Константинополі Стефаном Герлахом. З його щоденника дізнаємося, що на церемонії «були присутні численні критяни, бо хоч Гавриїл народився в Монемвасії, він довгий час перебував на Криті». Далі Герлах вказує, що Севір став митрополитом після клопотання заможного критського купця Леоніна Сервоса, який проживав у Галаті, дільниці Константинополя, розташованій на північ від Золотого Рогу, де мешкали здебільшого італійські купці, «бо в іншому разі йому не вдалося б отримати цієї посади». Герлах наводить також суми, витрачені Леоніном на подарунки клирові патріярхату, а також на підготування хіротонії та урочистої гостини й завершує свій опис словами Леоніна, що «новий митрополит ніколи не поїде до Філадельфії, а перебуватиме на Криті або у Венеції»²⁹.

Отже, можна зробити висновок, що висвячений на прохання Леоніна Севір був дійовою особою масштабного плану, якому, однак, не судилося здійснитися, і мав, очевидно, очолити критський синод, іншим членом якого, правдоподібно, став би Маргуній. Це припущення підтверджує той факт, що із Константинополя Гавриїл Севір поїхав не до Філадельфії – місця своєї нової катедри, і не до Венеції, а безпосередньо на Крит, сподіваючись на успіх вищезгаданих задумів, які трималися в таємниці, аби не спровокувати небажаної реакції з боку латинського клиру й деяких венеційських чиновників. Ця подорож, до того ж, була пов'язана з небезпекою, оскільки Рада Десятьох заборонила грецьким єпископам в'їзд на Крит.

²⁷ Див.: Μ. Μανούσακας. Ἡ ἐν Βενετία ἑλληνικὴ κοινότης καὶ οἱ μητροπολίται Φιλαδελφείας // *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 27 (Ἀθήναι 1960-1970) 196-198.

²⁸ Див.: Β. Ἀ. Μυστακίδης. Ἡ χειροτονία Γαβριὴλ τοῦ Φιλαδελφείας κατὰ τὴν 18 Ἰουλίου τοῦ 1577 ἐν τῇ Παμμακαρίστῳ // *Νέος Ποιμὴν* 5 (1923) 183-190.

²⁹ S. Gerlach. *Tagebuch*. Franckfurth am Mayn 1674, с. 366-367. Цей уривок «Щоденника» передруковано також у Леграна: E. Legrand. *Bibliographie hellénique... aux XVe et XVIe siècles*, т. 2, с. 145.

Проте сподіванням Севіра та впливової групи греків, які його підтримували, не судилося здійснитися. Завершивши службу на Криті й повернувшись до метрополії наприкінці 1577 р., екс-прокуратор Фоскаріні змусив Гавріїла прибути до Венеції. Проте навіть після цього той не облишив своїх планів і надії повернутися на Крит. Гавріїл одразу ж склав петицію до уряду, в якій, використавши все красномовство й дипломатичні здібності, описав свої колишні заслуги перед Найяснішою Республікою і знову попросив дозволу переїхати на Крит, аби задовольняти духовні потреби тамтешнього православного населення, а також потурбуватися про двох своїх небог. Остаточний розгляд петиції відбувся у серпні 1578 р. Врешті-решт Севірові знову відмовили в проханні перебратися на Крит. Виглядає, що такою була загальна політична настанова щодо високопоставлених грецьких єрархів. Кількома роками пізніше подібна історія трапилася з Максимом Маргунієм. Висвячений Єротеєм Монемвасійським на єпископа Кітери, він поїхав до Венеції, щоб отримати дозвіл на перебування на цьому острові, але теж був змушений залишитися у Венеції аж до кінця життя.³⁰ На численні аргументи про взаємну користь запропонованого ним проекту Севір отримував різні відмовки. Натомість Республіка призначила йому 1577 р. щорічну дотацію в сто скудо, а роком пізніше – одноразову дотацію в 50 цехінів і щомісячну – по 6 цехінів, а також одноразову виплату на утримання двох сестер, по сто цехінів на кожну. Гавріїл, своєю чергою, мав залишатися у Венеції до особливого розпорядження.³¹

Коли Гавріїл зрозумів, що його первісні плани щодо Криту остаточно зазнали краху, в нього визрів новий задум. Змушений залишитись у Венеції, середовище якої було йому добре знайоме ще з першого побуту, Севір вирішив стати духовним провідником православних греків, які мешкали в місті, й одночасно постійним представником вселенського патріярха в найчисленнішій грецькій діаспорі. Цей план мав би стати вигідним як для венеційських греків, так і для самого патріярха, який у такий спосіб поширив би свою юрисдикцію на венеційські володіння в Північній Італії та Далмації. Для Севіра додаткова вигода від цього задуму полягала в тому, що він принаймні частково задовольнив би попередні амбітні плани. Ці сподівання згодом виправдалися, і Севір, використовуючи свій авторитет перед венеційським урядом, домогся дозволу відвідувати не лише далматські землі та Іонійські острови, а й Крит, на якому він, попри заборону, усе ж побував принаймні двічі (у 1581-1582 і 1586 рр.).

³⁰ Див. докладніше: G. Fedalto. *Massimo Margunio e il suo commento al «De Trinitate» di S. Agostino (1588)*. Brescia 1967, с. 39-48.

³¹ Див.: Μ. Μανουσακας. Ἡ ἐν Βενετία ἑλληνικὴ κοινότης, с. 200-201.

Тимчасом як Республіка прихильно приймає грецького архієпископа, у нього загострюються стосунки з патріярхом Єремією. Незабаром патріярх розчарується цим своїм призначенням, особливо після інсинуацій диякона Никифора Парасхіса з Тріккалі, тодішнього падуанського студента, а згодом відомого патріяршого протосинкела та місцеблюсти-теля.* Севіра було звинувачено в тому, що він зловживає екскомуніка-ми й не згадує імени патріярха у своїх священнодійствах. Гавриїл в одній зі своїх петицій венеційському урядові стверджує, що він заборонив Никифорові виступати в церкві св. Георгія проти шанованого у Венеції проповідника Франческо Панігароли, у відповідь на що Никифор обмовив Севіра перед патріярхом.³² Єремія в листі дорікає Гавриїлові, а незабаром проголошує ставропігію храму св. Георгія (1579)³³, тобто встановлює пря-ме його підпорядкування своїй юрисдикції. М. Манусакас, на відміну від більшості істориків, вважає, що цей акт Єремії був не так кроком назу-стріч прагненням братства, як спробою обмежити вплив і повноваження Гавриїла Севіра в грецькій громаді Венеції, якими, на думку вселенського патріярха, Гавриїл зловживав.³⁴

Згодом, під час свого другого (1580-1584) і третього (1587-1595) пере-бування на патріяршому престолі, Єремія II мав ще не одну нагоду розча-руватися в позиції та діях Гавриїла Севіра. Однією зі скандальних історій у Венеції, пов'язаних з іменем митрополита, була суперечка з Максимом Маргунієм довкола календарної проблеми влітку 1590 р. Севір виступив за те, щоб православні греки Венеції святкували Пасху разом із лати-нянами, чим викликав обурення патріярха. Згодом, у листопаді того ж таки року, Гавриїл отримав від Єремії ультимативне послання з вимогою протягом найближчих шести місяців відбутися до своєї Філадельфійської

---

* Никифор Парасхіс Кантакузин (бл. 1537 – бл. 1599) користувався необмеженою дові-рою патріярха Єремії II. За дорученням свого патрона здійснив поїздки до Молдавії та Волощини, де, зокрема, учителював. Був однією з ключових фігур православного собору в Бересті (1596), де відстоював позицію вселенського патріярха в перипетіях довкола під-писання Берестейської унії. Як на волоських, так і на руських землях провадив заплутані політичні ігри, нажив собі ворогів і зазнав переслідувань. Схоплений властями Польської Корони, був звинувачений у шпіонажі на користь Османської імперії та ув'язнений; помер у Мальборкській в'язниці. У 2002 р. Синод Білоруської Православної Церкви вніс його як священномученика до Собору Білоруських святих.

³² Документ опубліковано: К. Δ. Μέρτζιος. *Πατριαρχικά ήτοι ανέκδοτοι πληροαορίαι σχη-μатικαί πρὸς τοὺς πατριάρχας Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοῦ ἔτους 1556-1702* [=Πραγματεία τῆς Ακαδημίας Ἀθηνῶν, т. 15, ч. 4]. Ἀθῆναι 1951, с. 4-6.

³³ Див.: Γ. Βελοῦδης. *Χρυσόβουλλα καὶ γράμματα τῶν οἰκουμενικῶν πατριαρχῶν ἀνήκοντα εἰς τοὺς Φιλαδελφείας μητροπολίτας ὑπερτίμους καὶ ἐξάρχους πατριαρχικοῦς καὶ προέδρους πνευματικοῦς τῆς Ἐνετίῃσι τῶν ὀρθοδόξων κοινότητος*. Βενετία 1873; 1893, с. 7-10, № Α'.

³⁴ Див.: Μ. Μανούσακας. Ἡ ἐν Βενετία ἑλληνικὴ κοινότης, с. 205-206.

епархії, вірні якої буцімто не можуть дочекатися свого пастиря; в іншому ж разі його буде зміщено.³⁵

Севір одразу відповів першоєрархові рішучою відмовою від'їжджати до Філадельфії, навіть під загрозою зміщення. Він висловив побажання залишитися на чолі християнського люду, який йому ввірили Боже провидіння і Венеційська Республіка.³⁶ Одночасно Гавриїл подав дожеві Венеції петицію, у якій просив скерувати до Константинополя листа з проханням дозволити йому залишитися у Венеції. Крім того, члени братства св. Николая теж заступилися за Севіра, заперечивши будь-які наклепи проти нього. Усі ці заходи увінчалися успіхом: у квітні 1591 р. Єремія II врешті надав Гавриїлові дозвіл на перебування у Венеції* за умови його порозуміння з Маргунієм. Умову вселенського патріярха було виконано: невдовзі митрополити помирилися між собою й обидва залишилися у Венеції до кінця своїх днів. Відносини між Севіром і Єремією після цих подій не стали, однак, надто сердечними. Натомість Найясніша Республіка була в цілому задоволена результатами переговорів, залишивши в себе цього православного єрарха – здібного дипломата й випробуваного союзника.

Після 1591 р. розширюється також зона впливу Гавриїла Севіра. Патріярх Єремія надає йому титул архієпископа Філадельфійського, екзарха та патріяршого єпітропа в Далмації. Юрисдикція Гавриїла поширюється на грецькі острови, що перебували під владою Венеційської Республіки, а згодом також на православні громади Південної Італії та Сицилії.

З фактичним устанавленням православної епархії у Венеції Грецька Церква вивільнилася там від певної залежності від місцевої латинської єрархії. Грецькі громади на узбережжі Адріатичного моря за час перебування при владі Гавриїла Севіра досягли значного розквіту в духовному, релігійному та літературному житті. У містах Анконі, Полі та інших з'являлися нові православні храми. Гавриїл часто відвідував підпорядковані йому парохії. Він здобув собі пошану й репутацію дбайливого, щирого, працелюбного та безкорисливого архипастиря.

Ревно дбаючи про потреби пастви, яку він сам обрав, Гавриїл здебільшого не відзначався духом толерантності. Він різко засуджував ідею унії з Римом і тих своїх співвітчизників, які схилилися в бік Латинської Церкви. Зокрема, Гавриїл знову гостро зіткнувся з Максимом Маргунієм

³⁵ Див.: I. Lamius. *Deliciae eruditorum*, с. 112-113.

³⁶ Там само, с. 114.

* Цими діями Єремія II *de facto* визначив Венецію як місце перебування митрополита Філадельфійського Гавриїла Севіра. Згодом і його наступники на цьому престолі до 1790 р. продовжували залишатися у Венеції. Після смерті Гавриїла Сенат Республіки повторив своє звернення до вселенського патріярха, і патріярх Тимотей II 1618 р. підтвердив право Теофаніса Ксенакіса, наступного митрополита Філадельфійського, на резиденцію у Венеції.

у богословській суперечці довкола *Filioque*, у якій останній у трьох своїх працях на цю тематику обстоював римо-католицький підхід до проблеми.³⁷ Переслідувань з боку Гавриїла зазнав грек-уніят Йоанніс Демісіанос³⁸, а відомого унійного богослова Петра Аркудія Севір узагалі вважав ворогом Церкви й навіть вигнав його одного разу з храму св. Георгія³⁹. Будучи таким безкомпромісним, Гавриїл, однак, умів цінувати дружбу. Його друзями були Мелетій Пігас, Йоан Натанаїл, Мануїл Глизоній, Теодор Карікіс (згодом патріярх Теофан I) та інші видатні особи того часу. Як православні, так і греки-уніяти присвячували Севірові публікації своїх творів і видання літургійних книг.⁴⁰

Уряд Венеції з політичних міркувань та особистої поваги до Гавриїла Севіра завжди був прихильний до нього, нерідко допускаючи цього грецького єрарха на засідання сенату. Як писав тогочасний німецький лютеранський богослов та еллініст Мартін Крузій, «у Венеції першосвященником є сам п. Гавриїл, який, як я чув, навіть входить до сенату»⁴¹. Голос Гавриїла в уряді був дуже важливий для грецької громади, адже Севір, зрозуміло, усіяко обстоював її інтереси. Він здійснив ряд корисних реформ, зокрема усунув із православної літургії латинські «новини» (запозичення). Дож Ніколо да Понто, який по-дружньому ставився до Гавриїла, разом із сенатом відвідував церкву св. Георгія. Водночас, будучи вельми шанованим і незалежним у католицькій державі, Гавриїл, як грек і православний, завжди твердо стояв на позиціях своєї Церкви, залишався вірним уселенському патріярхові, незважаючи на конфлікти з ним, і не піддавався тискові з боку римського духовенства, що намагалось схилити Грецьку Церкву в Італії та її архієпископа до унії.

Гавриїл Севір підтримував контакти з видатними релігійними діячами своєї епохи – представниками інших конфесій. У 1580-1581 рр. він листувався з М. Крузієм. Грецький богослов та історик Й. Калогіру⁴² приписує Севірові роль посередника в діалозі грецької Православної Церкви

³⁷ Див.: Χ. Παλαδόπουλος, Συμβολή εις τήν ιστορίαν τοῦ Μαξίμου Μαργουνίου. Ἡ θεολογική αὐτοῦ ἔρις πρὸς τὸν Γαβριὴλ τοῦ Σεβήρου // *Νέα Σιών* 18 (1923) 708-727. Пор. також: И. Малышевский. *Александрійский патриарх*, т. 1, с. 374-408.

³⁸ Див.: E. Legrand. *Bibliographie hellénique... aux XVe et XVIe siècles*, т. 3. Paris 1903, с. 181.

³⁹ Див.: Ἰ. Βελοῦδος. *Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ἀποκία ἐν Βενετία. Ἱστορικὸν ὑπόμνημα*, вид. 2. Βενετία 1893, с. 73.

⁴⁰ Митрополитові Гавриїлу Севірові, зокрема, присвячено грецькі видання Псалтиря (1586) та Антологія (1587); див.: E. Legrand. *Bibliographie hellénique... aux XVe et XVIe siècles*, т. 2, с. 47-50.

⁴¹ «Venetiis antistes est ipse D. Gabriel, qui, ut audio, etiam venetum senatum ingreditur» (M. Crusius. *Turcograeciae libri octo*. Basel 1584, с. 525).

⁴² Див.: Ἰ. Καλογήρου. Ἡ ἐγκαθίδρυσις ἐλλήνος ἀρχιεπισκόπου εις Βενετίαν, с. 89-131.

з протестантами. Однак М. Манусакас на підставі знайдених та опублікованих ним джерел переконливо довів безпідставність гіпотези Калогіру.⁴³ Насправді листування з Севіром зініціював сам німецький учений і воно зводилося майже виключно до запитань філологічного характеру, з якими Крузій звертався до Севіра.

У 1592 р. Севір обмінявся листами з Антоніо Поссевіно, папським посланцем до Речі Посполитої.⁴⁴ Полемічний лист митрополита Філадельфійського був відгуком на книгу Поссевіно «Московія», присвячену враженням автора від побути в Східній Європі. Уперше цей твір було опубліковано латинською мовою 1586 р. у Вільні, а роком пізніше – у Кельні й Антверпені. Італійський переклад книги з'явився у Феррарі 1592 р. і, як видно з листа Гавриїла, був йому відомий. Гавриїл відповідає головним чином на закиди нунція щодо східного обряду, вміщені в завершальному розділі книги, що має заголовок «Інші помилки русинів, які піддалися східній схизмі» (*Errores alii Ruthenorum, qui orientale schisma sequuti sunt*). У листі-відповіді (не датованому, але написаному, найправдоподібніше, того ж таки 1592 р.) Поссевіно подає перелік джерел, з яких він склав уявлення про Грецьку Церкву. Серед інших тут згадано листи патріярха Константинопольського Єремії та патріярха Александрійського Сильвестра про григоріянську календарну реформу, які нунцій отримав від князя Костянтина Острозького.

Наприкінці життя Гавриїл Севір підтримував стосунки з англійцями⁴⁵: архієпископом Кентським Джорджем Абботом⁴⁶, а також із Генрі Севілом⁴⁷ – математиком, грецистом, перекладачем і королівським учителем. Гавриїл належав до числа кореспондентів і помічників англійського вченого у виданні першого повного зібрання творів Йоана Золотоустого у вісьмох томах (Ітон 1612). У своїй передмові до сьомого тому, який містить коментар на Послання апостола Павла, Севіл згадує про співпрацю з грецькими вченими Гавриїлом Севіром та Максимом Маргунієм.

⁴³ Див.: М. Manussacas. La comunità greca di Venezia e gli arcivescovi di Filadelfia // *La chiesa greca in Italia dall'VIII al XVI secolo: Atti del Convegno storico interecclesiale* (Bari, 30 apr. – 4 magg. 1969), т. 1 [=Italia sacra: Studi e documenti di storia ecclesiastica, 20]. Padova 1973, с. 85-87.

⁴⁴ Докладніше див.: G. Hofmann. Briefwechsel zwischen Gabriel Severos und Anton Possevino S. I. // *Orientalia Christiana Periodica* 15 (1949/3-4) 418-434.

⁴⁵ Див.: Ά. Τηλλιρίδης. Ό. Γαβριήλ Σεβήρος (1540-1616) καί οι Άγγλοι // *Έκκλησιαστικός φάρος* 61 (1979) 402-416.

⁴⁶ Див.: Т. П. Θεμέλης. Έπιστολή τοῦ ἁγίου Φιλαδελφείας πρὸς τῶν Άγγλων // *Νέα Σιών* 8 (1909) 256.

⁴⁷ Про цю історичну постать див.: *Dictionary of National Biography*, т. 17. New York – London 1909, с. 856-858.

У Венеції Гавриїл також переписує⁴⁸ і колекціонує⁴⁹ рукописи. За дорученням кардинала Федеріко Борромео вчений діяв як агент зі збору грецьких рукописів для міланської бібліотеки св. Амброзія. Про це, зокрема, свідчать записи на книжках, що вказують його ім'я, дату й місце придбання. Севір також розшукував книжки для збірки палацу Ескоріал у Мадриді та для відомих діячів того часу. Крім того, Гавриїл Севір мав значну приватну бібліотеку. Нещодавно грецький філолог і палеограф Агамемнон Целікас спробував реконструювати її на підставі аналізу рукописів, що зберігаються в Каїрському подвір'ї Синайського монастиря, власноручних нотаток митрополита у двох збережених особистих записниках та його заповіту. Ще одним джерелом дослідника стали книгозбірні Севіра, зображені як тло на двох його портретах.⁵⁰ Компаративне дослідження цих даних дало можливість визначити 32 книги як такі, що належали Севірові.⁵¹ Серед них є твори отців Церкви: Юстина Філософа, Григорія Богослова, Григорія Нісського, Йоана Золотоустого (4 томи ітонського видання), Діонісія Ареопажита, Максима Ісповідника, Йоана Дамаскіна; античних філософів, поетів і риторів: Платона, Арістотеля, Гомера, Гесіода, Теокріта, Софокла, Демостена; наукові й довідкові праці: «Географія» Клавдія Птолемея, симфонія Святого Письма, тезаврус грецької мови Анрі Етьєна, ватиканське видання (1608-1612) постанов вселенських соборів грецькою та латинською мовами. В іншому дослідженні, присвяченому приватній книгозбірні Севіра, подається перелік із 21 книги, що опинилися в Національній бібліотеці в Турині.⁵² Атрибуція їх Севірові, зроблена на підставі каталогу XVIII ст.⁵³, є доволі непевною. Більшість із цих книг згоріли чи були сильно пошкоджені під час пожежі 1904 р.

⁴⁸ Див.: Б. Фонкич. Греческие писцы эпохи Возрождения. 3 // *Византийский временник* 42 (1981) 126; див. також: його ж. Палеографические заметки о греческих рукописях итальянских библиотек // *Византийский временник* 41 (1980) 217-218.

⁴⁹ Див.: S. P. Medigan. Gabriel Severos' Private Library, с. 254-255.

⁵⁰ Докладніше див.: Μ. Γ. Μανούσακας. Αί δύο προσωπογραφίαι του Γαβριήλ Σεβήρου και ο ζωγράφος Έμμανουήλ Τζανφουρνάρης // *Θησαυρίσματα* 7 (1970) 7-14, фото Α'-Β'; Μ. Constantoudaki-Kitromolodes. Le icone e l'arte dei pittori greci a Venezia: Maestri in rapporto con la confraternità greca // *I greci a Venezia: Atti del Convegno internazionale di studio, Venezia, 5-7 novembre 1998* / ред. Μ. F. Tiepolo, E. Tonetti. Venezia 2002, с. 591. Один із портретів, дещо пошкоджений, авторства Іммануїла Дзанфурнарїса (бл. 1570/75 – після 1631), зберігається в монастирі св. Герасима на о. Кефаллініі, інший, приписуваний пензлю Томи Батаса (1554-1599), знаходиться в Грецькому інституті візантійських і поствізантійських студій у Венеції.

⁵¹ Див.: Α. Τσελίκας. Λείψανα της βιβλιοθήκης του μητροπολίτου Φιλαδελφείας Γαβριήλ Σεβήρου στο σιναιτικό μετόχι του Καΐρου // *Θησαυρίσματα* 34 (2004) 475-477.

⁵² Див.: P. Medigan. Gabriel Severos' Private Library, с. 259-262.

⁵³ J. Pasinus. *Codices manuscripti bibliothecae regii Taurinensis Athenaei*, т. 1. Taurinum 1749.

Гавриїл Севір, митрополит Філадельфійський (1577-1616)

олія, полотно, кінець XVI ст.

(Грецький інститут візантійських і поствізантійських студій у Венеції)

Е. Легран згадує рукопис із грецьким перекладом «Суми» Томи Аквінського, на якому в кінці змісту рукою Гавриїла вписано цілу провенієнційну історію, яка добре характеризує цього архиєрея як бібліофіла чи навіть бібліомана: «Ця книга раніше належала блаженнішому патріярхові Геннадію*, потім перейшла до блаженнішого патріярха Максима**; відтак була продана його небожем, паном Мануїлом Комнином, а я купив її в Димитрія Кастріна через згадку про першого власника та щоб її не вивезли. Тепер належить мені, Гавриїлові Філадельфійському з Монемасії Севіру»⁵⁴.

Гавриїл Севір помер 21 жовтня 1616 р. у монастирі св. Параскеви на острові Лесіні, під час канонічної візитації до Далмації. Його тіло перевезли до Венеції та поховали в церкві св. Георгія, якій він віддав більшу частину життя. Під час похорону митрополита було урочисто виголошено поетичну надгробну промову, яку написав атеняннин Натанайл Хікас.⁵⁵ Співвітчизники поставили своєму пастиреві мармуровий барельєф, який зберігся до наших днів. Під ним грецькою та латинською мовами викарбувано епітафію, яку склав кіпріот Александр Синклітик.⁵⁶

Про популярність Севіра за життя і пам'ять про нього після смерті свідчать присвячені йому вірші й епіграми⁵⁷, у яких Гавриїла називають «ревним архиєреем і видатним мужем» (*ἀρχιερεὺς προφρῶνος τηλεφανῆς ἀνέρων*), «улюбленцем усієї благочестивої Еллади» (*Ελλάδος οὐλομένης φίλτατος εὐσεβέος*). Натомість архієпископ Іконійський, грек-уніят із Криту Йоанніс Матей Каріофілліс у віршованому «Плачі про біди нещасної Греції» (*Μονωδία ἐπὶ ταῖς συμφοραῖς τῆς δυστυχοῦς Ελλάδος*), опублікованому в Римі 1631 р., сатирично змальовує Севіра як «бородатого, відлякуючого птахів кентавра і трагелафа***», лицемірного чоловіка, що був «греком серед греків і латинником із латинниками», який, «будучи неосвіченим, хотів, щоб його хвалили як законовчителя та звали равиним****», який

* Йдеться про вселенського патріярха Геннадія II Схоларія (1454-1456, 1463, 1464-1465).

** Йдеться про вселенського патріярха Максима III Христоніма (1476-1482).

⁵⁴ E. Legrand. *Bibliographie hellénique... aux XVe et XVIe siècles*, т. 2, с. 151.

⁵⁵ Див.: М. Ί. Μανουῦσακας. Ναθαναὴλ Χίκας ὁ Ἀθηναῖος καὶ τὰ ἀνέκδοτα ἔργα αὐτοῦ // *Ἐπετηρὶς τοῦ μεσαιωνικοῦ ἀρχείου* 4 (1952) 22-23, 33-39; Ν. Μ. Παναγιωτάκης. *Περὶ Ναθαναὴλ Χίκα* // *Μνημόσυνον Σοφίας Ἀνωτιάδης*. Βενετία 1974, с. 265-271.

⁵⁶ Текст епітафії опубліковано в: Ί. Βελοῦδος. *Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ἀποικία*, с. 67-68; E. Legrand. *Bibliographie hellénique... aux XVe et XVIe siècles*, т. 2, с. 149.

⁵⁷ Див., наприклад, епіграми Діонісія Катіліяноса та Георгія Корессіоса, що опубліковані в кн.: E. Legrand. *Bibliographie hellénique... au dix-septième siècle*, т. 1, с. 39-40.

*** Трагелаф (τραγέλαφος) – потвора з давньогрецької мітології, напівцап-напіволень.

**** В оригіналі ραβουνί (буквально з єврейської – «о мій пане») – вираз із Нового Завіту.

«написав книги незнання, нісенітниці й твори, повні дурниць»⁵⁸. Нижче Каріофіліс називає Гавриїла «пустоголовим» (*σαβουροκέφαλος*) – гра слів з його прізвищем Σεβήρος. Утім, ці звинувачення слід сприймати радше як уїдливі пасквіль чимось невдоволеного архиєрея. В іншому вірші-епіграмі, крім Севіра, образливими епітетами наділено й інших «охоплених темрявою вчителів-схизматиків»: Гавриїлових сучасників (Мелетія Пігаса, Максима Маргунія, Георгія Корессіуса) та попередників (Варлаама Калабрійського, Ніла Кавасилу, Григорія Паламу, Георгія Схоларія).⁵⁹

Літературна творчість

Гавриїла Севіра називають одним із найвидатніших богословів Грецької Церкви епохи турецького панування. Його богослов'я зводиться головним чином до полеміки та систематизації богословських знань. Як полеміст Гавриїл наслідує Ніла Кавасилу, митрополита Тессалоніки (бл. 1360 р.), автора трьох трактатів про ісходження Святого Духа, праць про примат папи Римського, чистилище та причини розходжень між Візантією і Римом. Полеміка Гавриїла була скерована проти латинян і розкольницьких віань у його власному оточенні (наприклад, позиції Максима Маргунія у справі *Filioque*). Севір захищав правовірність своєї Церкви, зокрема виступаючи проти закидів єзуїтів Антонію Поссевіно (1533-1611) та Роберто Беллярміно (1542-1621), що нібито греки – еретики. У догматично-літургійному аспекті праці Севіра значною мірою зорієнтовані на спадщину Симеона, архиєпископа Тессалоніки (1410-1429), головною працею якого був виклад християнського віровчення у формі діалогу між архиєреєм і клириком. Перебуваючи в опозиції до Риму, Гавриїл Севір водночас був добре обізнаний з творами сучасних йому теологів Латинської Церкви й багато запозичив із методології та термінології посттридентської схоластики. Німецький богослов Філіп Маєр, зокрема, підкреслює помітний у його творах вплив праці Р. Беллярміно «Розгляд спірних питань християнської віри проти тогочасних еретиків» (*Disputationes de controversis christianae fidei adversus huius temporis haereticos*)⁶⁰.

Гавриїлові Севіру належать три важливі богословські праці. Найвідоміший його твір – «Синтагматіон про Святі Церковні Таїнства». Святі Таїнства (гр. *μυστήρια*, лат. *sacramenta*) – установлені Христом і Його апостолами святі обряди, які в таємничий спосіб передають милість

⁵⁸ E. Legrand. *Bibliographie hellénique... aux XVe et XVIe siècles*, т. 2, с. 148.

⁵⁹ Див.: E. Legrand. *Bibliographie hellénique... au dix-septième siècle*, т. 1, с. 240.

⁶⁰ Докладніше див.: Ph. Meyer. *Die theologische Literatur der griechischen Kirche im sechzehnten Jahrhundert*. Leipzig 1899, с. 84.

Божу⁶¹ – один із найважливіших догматів християнської Церкви. Починаючи від канонів перших вселенських соборів і творів ранньохристиянських отців Церкви, ця тематика займає чільне місце в історії християнського богослов'я, хоч тривалий час не було офіційно визначеної кількості Святих Таїнств.⁶²

У XVI ст. питання sacramентології стають однією з найчастіше дискутованих богословських проблем. Тридентський собор (1545-1563) розглядав Святі Таїнства майже на всіх своїх сесіях. Було ухвалено серію постанов і проголошено ряд канонів як про Святі Таїнства загалом, так і про окремі sacramенти. Одночасно зацікавлення цими богословськими проблемами пробуджується в середовищах протестантів і православних. В останній чверті XVI ст. з'являється «Перша відповідь лютеранам» патріарха Єремії II Траноса, у якій він викладає православну доктрину про сім Святих Таїнств, часто цитуючи Симеона з Тессалоніки⁶³. Мелетій Пігас написав антипротестантський твір «Про неосквернені таїнства», скерований проти вчень Мартіна Лютера й Жана Кальвіна. А згодом у листі до Гавриїла Севіра патріарх Александрійський викладає свої роздуми про необхідність і мету встановлення таїнства Святого Причастя, звертаючи увагу на обрядові відмінності в Грецькій і Латинській Церквах.⁶⁴ У листі до Іпатія Потія, переконуючи єпископа Володимирського повернутися до православної віри, Мелетій знову пояснює суть Євхаристії та її трактування Східною Церквою.⁶⁵

⁶¹ Див.: К. Δυοβουώνης. *Τὰ μυστήρια τῆς Ἀνατολικῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ἐξ ἀποφέως δογματικῆς*. Ἀθήναι 1913, с. 8-9.

⁶² Наприклад, апостольські отці та Юстин визнавали два таїнства (Хрещення та Євхаристію). Інші додавали до переліку Сповідь, Шлюб і Священство («Дідахе», Ігнатій, Климент Римський, Тертулліян). Ще інші – Миропомазання (Кипріяни) та Єлеопомазання (Іпполит, Серапіон). Теодор Студит (759-826) стверджував існування трьох таїнств. Остаточне формування сімки Святих Таїнств на Сході відбулося в XI ст. Уперше зустрічаємо повний перелік Святих Таїнств у монаха Йова (1270), Михаїла Палеолога на Ліонському соборі (1273) (див.: Хр. Αὐδροῦτσος. *Δογματικὴ τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς ἐκκλησίας*. Ἀθήναι 1956, с. 314) та патріарха Константинопольського Йоана XI Векка (1277) (див.: М. Jugie. *Theologia dogmatica Christianorum orientalium ab Ecclesia Catholica dissidentium*, т. 3: *Theologiae dogmaticae Graeco-russorum expositio de Sacramentis*. Parisii 1930, с. 17). У Латинській Церкві остаточне обмеження кількості Святих Таїнств числом сім здійснили століттям раніше Петро Ломбардський і папа Александр III. Утім, дискусії з цього питання не припинялися й пізніше. Наприклад, Кирило Лукаріс (1572-1638) у своєму «Визнанні віри» (*Confessio orthodoxa*) говорив про два таїнства, за що згодом був підданий анатемі на церковних соборах у Константинополі (1638), Яссах (1642) та Єрусалимі (1672).

⁶³ Докладніше див.: М. Jugie. *Theologia dogmatica Christianorum*, т. 3, с. 21.

⁶⁴ Див.: И. Малышевский. *Александрійский патриарх*, т. 1, с. 482; G. Podskalsky. *Griechische Theologie*, с. 132-133.

⁶⁵ Див.: И. Малышевский. *Александрійский патриарх*, т. 2. Киев 1872, с. 109, № XL.

«Синтагматіон про Святі Церковні Таїнства»⁶⁶ Гавріїла Севіра було вперше опубліковано 1600 р. у Венеції, у друкарні Антонія Пінеллі.⁶⁷ Це невелика книжечка в 4°, що містить 15 нумерованих зошитів по чотири аркуші – всього 59 нумерованих аркушів та один повністю чистий.⁶⁸ Наступне видання було здійснене теж у Венеції, 1691 р., в друкарні Николая Глікиса.⁶⁹ Єрусалимський патріарх Хрисант, внісши деякі зміни, перевидав цей твір у Тирговішті 1715 р. (повторна едіція: Венеція 1778)⁷⁰. У рукописному варіанті у своїй первісній формі «Синтагматіон» зберігся на Атосі як друга частина конволюта, що складається з богословських і моралізаторських творів різних грецьких авторів (Cod. Athos 2792, Δοχειαρίου 118, Nr. 2). Із запису на початку рукопису дізнаємося, що його «1614 року 20 лютого переписав власною рукою Меркурій, нікчемний єромонах із Венеції»⁷¹.

Твір починається з патріотичного прологу – звернення автора до земляків, мешканців Епідавру Лаконійського, що поруч із рідною Севірові Монемвасією. Далі, у вступній частині, розглянуто такі питання: про поділ Святих Таїнств, про етимологію та різні значення слова «таїнство» (*μυστήριον*), про визначення таїнств, їхню кількість, відмінності, встановлення, порядок. Особливо Гавріїл акцентує на символічній кількості Святих Таїнств (сім), наводячи алегоричні порівняння з такими біблійними поняттями: сім благ, які допомагають подолати сім головних гріхів; сім дарів святого Духа; сім труб, що зруйнували стіни Єрихону; сім зірок, що їх Йоан Хреститель побачив у правиці Ісуса; сім святих дарів, що їх отримують ті, хто приходить на цей світ; сім світильників, які побачив Захарія; сім стовпів, на яких Христос збудував свою Церкву, і т. д. Таку

⁶⁶ Τοῦ ταπεινοῦ μητροπολίτου Φιλαδελφείας Γαβριήλ, ἐπιτρόπου καὶ ἐξάρχου πατριαρχικοῦ Συνταγματίου περὶ τῶν ἁγίων καὶ ἱερῶν μυστηρίων. Βενετία 1600.

⁶⁷ Див.: E. Legrand. *Bibliographie hellénique... aux XVe et XVIe siècles*, т. 2, с. 142-144.

⁶⁸ На сьогодні відомі дванадцять примірників цього видання. Вони зберігаються в монастирях Атосу: Великій лаврі, Діонісія, Кутлумусі та скиті св. Анни; у монастирі Лімон поблизу Каллоні на Лесбосі, у Національній бібліотеці (Париж), Бодлеянській бібліотеці (Оксфорд), Бібліотеці Кембріджського університету, Державній бібліотеці Нижньої Саксонії (Геттінген), Папській грецькій колегії св. Атанасія (Рим), Бібліотеці грецького парламенту (Атени) і дефектний примірник у Народній бібліотеці в Козані (Греція); див.: E. Layton. *The Sixteenth Century Greek Book in Italy: Printers and Publishers for the Greek World* [=Library of the Hellenic Institute of Byzantine and Post-Byzantine Studies, 16]. Venice 1994, с. 261.

⁶⁹ Див.: E. Legrand. *Bibliographie hellénique... au dix-septième siècle*, т. 3, с. 2-4.

⁷⁰ Під заголовком: Συνταγματίου περὶ τῶν ὀφικίων, κληρικῶν καὶ ἀρχοντικῶν τῆς τοῦ Χριστοῦ ἁγίας ἐκκλησίας καὶ τῆς σημασίας αὐτῶν μετὰ τῶν ἐγχειριδίων τῶν περὶ τῶν ἐπτὰ μυστηρίων Γαβριήλ Φιλαδελφείας καὶ Ἰωβ ἁμαρτολοῦ, σὺν ὁμιλίᾳ τινὶ θεοσεσίᾳ Γενναδίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως.

⁷¹ Цит. за: S. P. Lambros. *Catalogue of the Greek Manuscripts on Mount Athos*, т. 1. Cambridge 1895, с. 252.

увагу до символіки можна пояснити добрим знайомством автора з трактатом Лаврентія з Бріндізі про містику чисел у Святому Письмі, що його переклав грецькою мовою Максим Маргуній, присвятивши Севірові.⁷² У випадку Хрещення, Миропомазання та Священства Гавриїл наголошує на властивому цим таїнствам «неминущому характері».

У православному богослов'ї порядок Святих Таїнств доволі мінливий. У Севіра він такий: Хрещення, Миропомазання, Священство, Євхаристія, Покаяння, Шлюб та Єлеопомазання. Після вступу, відповідно до кількості таїнств, йдуть сім глав. Кожна глава поділяється на розділи, число яких неоднакове для різних таїнств. У відповідних розділах пояснено суть Святих Таїнств, їхні назви, походження, пов'язані з ними обряди та їхню мету. Згідно зі схоластичною традицією, розрізняються дві складові частини кожного таїнства: матерія і форма (ὕλη, εἶδος). Окремо наведено вислови євангелістів, апостолів, отців Церкви про те чи інше таїнство. У творі багато цитат зі Старого Завіту (особливо книг Мойсея та пророків), Євангелія, східної патристики, візантійських філософів та істориків (Василія Великого, Григорія Богослова, Григорія Нісського, Йоана Золотоустого, Атанасія Александрійського, Діонісія Ареопажита, Йоана Дамаскина, Михаїла Глікаса, Євсевія Емесійського, Константина Армєнопула та ін.), з постанов вселенських соборів. Цитуються також західні джерела, хоч і в значно меншому обсязі. Це, передусім, блаженний Августин і канони Карфагенського собору.

У трактаті помітні певні впливи західного богослов'я. Описуючи таїнство Святої Євхаристії, Гавриїл неодноразово акцентує на пересуцествленні (*μετουσίωσις*, лат. *transsubstantiatio*) хліба і вина на Тіло і Кров Христа. Цей термін, що його вперше застосував ще Геннадій Схоларій (друга половина XV ст.)⁷³, є одним із ключових у богослов'ї Севіра. Як аргумент автентичного вчення про Євхаристію його використовували в XVI-XVII ст. латинські богослови в полеміці з протестантами. У вченні про священство, як і в латинян, розрізнено чотири нижчі й три вищі ступені. Також у таїнстві Покаяння, крім специфічної термінології та обряду відпущення гріхів, зі схоластичної традиції запозичено трояку структуру: розкаяння – визнання – сатисфакція. Нарешті, Севір зводить форму шлюбу – відповідно до латинського канону – лише до цивільної згоди подружжя. На думку І. Подскальського, стислі формулювання та прозора

⁷² Див.: G. Podskalsky. *Griechische Theologie*, с. 120-121.

⁷³ Див.: П. К. Хрістов. *Ἐκκλησιαστικὴ ὑραциματολογία: Πατέρες καὶ θεόλογοι τοῦ χριστιανισμοῦ*, т. 2, вид. 2. Θεσσαλονίκη 1991, с. 274; М. М. Бернацкий. Константинопольский Собор 1691 г. и его рецепция в Русской Православной Церкви (к вопросу о каноническом статусе термина «пресуществление» // *Богословские труды* 41 (2007) 139-141.

структура трактату, що не додає йому наукової глибини, нагадують західний школярський твір.⁷⁴ З іншого ж боку, численні цитати зі Святого Письма й отців однозначно вказують на православну традицію.

«Синтагматіон» Гавриїла Севіра, як актуальний твір авторитетного богослова, був відомий не лише в греко-православному ареалі, а й на Заході; зокрема, його вживали французькі богослови XVII ст. Два уривки з трактату (вступ і розділ про головні особливості Євхаристії) переклав латинською мовою та опублікував Рішар Сімон у творі «Віра Східної Церкви, або Твори митрополита Філадельфійського Гавриїла» (*Fides Ecclesiae orientalis seu Gabrielis metropolitae Philadelphiensis opuscula*) (Париж 1671). Жан Морен вставив розділ «Про покаєння» (*Περὶ μετανοίας*) до свого твору «Історичний коментар про порядок здійснення таїнства Покаєння» (*Commentarius historicus de disciplina in administratione sacramenti poenitentiae*) (Антверпен 1682), а розділ «Про порядок священства» (*Περὶ τῆς τάξεως τῆς ἱεροσύνης*) – до трактату «Коментар про священство у Святій Церкві» (*Commentarius de sacris Ecclesiae ordinationibus*) (Антверпен 1683). Латинські теологи також цитували «Синтагматіон» у своїх диспутах із протестантами, зокрема Жак Нуе, кардинал Жак Даві дю Перрон, Леон Аллацій, Петро Аркудій.⁷⁵ Останній написав також «рецензію» на «Синтагматіон» під заголовком «Відповідь на книгу Гавриїла Севіра Філадельфійського про таїнства» (*Responsio ad librum Gabrielis Severi Philadelphiensis de sacramentis*).⁷⁶

Гавриїл Севір, спираючись на надбання східнохристиянської традиції та досягнення західної схоластики, уперше в історії грецького богослов'я зумів створити чіткий і вичерпний виклад сакраментологічного вчення. Його сучасники й найближчі наступники: Максим Маргуній, Мелетій Пігас, Георгій Корессіос, протосинкел Діонісій, Мелетій Сірігос, патріархи Єрусалимські Нектарій, Доситей і Хрисант – підтримували та розвивали викладені ним положення. Проте менш ніж за століття на соборах у Єрусалимі (1672) та, особливо, у Константинополі (1691) застосовану Севіром схоластичну теорію пересуществлення було піддано критиці як неприйнятну для грецького богослов'я та Грецької Церкви.⁷⁷

У першій половині XVII ст. сакраментологія Севіра поширилася не тільки в середовищі греків, а й поза межами їхнього ареалу. Одразу після виходу книжки у світ у Венеції «Синтагматіон» було перекладено

⁷⁴ Див.: G. Podskalsky. *Griechische Theologie*, с. 121.

⁷⁵ Див.: M. Jugie. *Gabriel Sévères*, кол. 980.

⁷⁶ Див.: E. Legrand. *Bibliographie hellénique... au dix-septième siècle*, т. 3, с. 220.

⁷⁷ Див.: I. Καρμίρης. *Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνῆμεια τῆς ὀρθοδόξου καθολικῆς ἐκκλησίας*, т. 2. Graz 1968, с. 775-777.

«простою руською» мовою в Дермані на Волині (1603)⁷⁸, а ще через чверть століття деякі тези й положення трактату використали вчені Києво-Могилянського колегіуму.⁷⁹ Через пів століття після появи дерманського перекладу твір Гавриїла наново переклали в Москві церковнослов'янською мовою та видрукували в складі книги «Скрижаль духовная» (1656) за редакцією Євфимія Чудовського та Арсенія Грека. Цей інтерлінарний, місцями малозрозумілий переклад натрапив свого часу на рішучий опір московських книжників антиніконівської партії.⁸⁰

Інша невелика праця Гавриїла Севіра, присвячена окремим евхаристійним питанням, була видана у Венеції 1604 р. під розлогим заголовком «Проти тих, які стверджують, що правовірні сини Східної Церкви негідно й незаконно вчиняють почитання і поклоніння Святим дарам у той час, як співається Херувимська пісня і ерей, несучи їх, входить до вівтаря; також про частиці, які кладуться на святий дискос; також про коливо і зерна, що їх споживають на празники святих і за померлих правовірних»⁸¹. Це фактично три окремі роботи, опубліковані в одній книзі, які стосуються більше літургійної практики, аніж богослов'я. У першій частині автор обґрунтовує правомірність і значення обряду вшанування неосвячених жертвних дарів, який викликав суперечки серед сучасників, а з погляду католиків і протестантів видавався еретичним. Севір розмежовує вшанування приготованих на проскомидії дарів, що, подібно

⁷⁸ Синтагматіонъ или ѿ сѣтъхъ се^Лми та'на^X це^Рковны^X списаніе бл^Же^Нного митрополита ѿиладѣ^Лѿи'скаго ки^Р Гаврила во манастири сѣто' живонача^Лно' тро'цы де^Рма^Нс-комъ на Воьлини з греческаго на словенский диалектъ переведено в рокѡ ѡ воплощена сѣна б^Жиа „а^Кг ма^Р Ла; переклад зберігся у двох списках. Див. про цей текст: А. Yasinovskiy. The First Theological Treatise in 'Prosta Mova' and Its Relation to the Greek Original // *Traduzione e rielaborazione nelle letterature di Polonia, Ucraina e Russia: XVI-XVIII secolo* / ред. G. Brogi Bercoff, M. Di Salvo, L. Marinelli [=Slavica. Collana di studi slavi, 3]. Alessandria 1999, с. 187-197; А. Ясіновський. Дерманський переклад «Синтагматіона» Гавриїла Севера: Побутування пам'ятки в Україні // *Острозька давнина*, т. 1: Дослідження і матеріали. Львів 1995, с. 104-106.

⁷⁹ У цьому контексті слід згадати Тарасія Земку (друга передмова до *Службника*, Київ 1629), Сильвестра Косова (*Дидакалія*, Кутейно 1637) і Петра Могилу (*Требник*, Київ 1646).

⁸⁰ Див.: О. Strakhov. *The Byzantine Culture in Muscovite Rus': The Case of Evfimii Chudovskii (1620-1705)*. Köln – Weimar – Wien 1998, с. 160-161.

⁸¹ Κατὰ τῶν λεγόντων τοὺς ὀρθοδόξους τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας υἱοὺς κακῶς τε καὶ παρανόμως ποιεῖν τῇ τιμᾷ καὶ προσκυνεῖν τὰ ἅγια δῶρα, ἥνικα ὁ χειροβικὸς ἄδεται ὕμνος, καὶ ὁ ἱερεὺς φέρων ταῦτα, εἰσοδεῖει εἰς τὸ ἅγιον βῆμα. Ἐπι περὶ τῶν μερίδων ἐν τῷ ἁγίῳ δίσκῳ ἐπιτιθεμένων. Ἐπι περὶ τῶν κολύβων καὶ σπερμάτων, τῶν προσφερομένων ἐν ταῖς ἑορταῖς τῶν ἁγίων καὶ ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων ὀρθοδόξων. Єдиний відомий сьогодні рукопис цього твору зберігається в Бодлеянській бібліотеці в Оксфорді (див.: А. Τηλλυρίδης. Ὁ Γαβριήλ Σεβήρος, с. 409). Латинський переклад здійснив Рішар Сімон (див.: G. Podskalsky. *Griechische Theologie*, с. 121, прим. 508).

до ікон, символізують Христа, і поклоніння плоті Господній під час Євхаристії.⁸² Пояснюючи в другому розділі значення частиць (μέριδες), які священник відрізає від просфори, Гавриїл застерігає священників, аби вони не причащали ними вірних, бо ці частиці, хоча й освячуються через контакт зі Святими Дарами, не перетворюються, однак, на Тіло Христове, як хліб, що символізує Агнца Божого. Тут Севір знову вживає термін «пересуществлення». Остання частина («Про коливо») на основі Біблії обґрунтовує не відомий на Заході літургійний і паралітургійний обряд освячувати цю ритуальну страву й споживати її на могилах померлих. У цілому ця праця спрямована на досягнення взаєморозуміння між Східною та Західною Церквами.

Найсильнішим у науковому сенсі твором Гавриїла Севіра слід вважати написаний після 1591 р. «Трактат проти неуків, які облудно проповідують, що ми, істинні й правовірні чада Східної Церкви, є схизматиками щодо святої вселенської Церкви»⁸³. Зміст книги становить апологія православного богословського підходу до питання про п'ять основних відмінностей між Візантійською і Римською Церквами. Появі цієї книги передували перелік так званих «десяти помилок греків», наведений Антоніо Поссевіно в розділі «Положення, у яких греки і русини розходяться з латинянами після розколу з Католицькою Церквою» (*Capita, quibus Graeci et Rutheni a Latinis in rebus fidei disenserunt, postquam ab Ecclesia catholica descivere*) у його книзі «Московія» (*Moscovia*). Праця митрополита Філадельфійського має форму трилогії, що складається з таких розділів: 1. «Скільки є основних відмінностей між Східною і Римською Церквами і які вони?»; 2. «Якою є свята католицька апостольська Церква?»; 3. «Як ми правильно віримо, стійко дотримуємося віри і чи є ми схизматиками або єретиками?». Перша й найважливіша частина була опублікована в Константинополі 1627 р. разом із творами Мелетія Пігаса, Георгія Корессіуса, Ніла з Тессалоніки, Варлаама Калабрійського та анонімним твором про вогонь чистилища. Гавриїл називає, відповідно до п'яти глав Флорентійського собору, п'ять відмінностей між Східною і Західною Церквами. У вступній

⁸² Нерозуміння ролі цього дійства спричинило до появи в Росії наприкінці XVII ст. так званої «хлібопоклонної ересі»; див.: И. Малышевский. *Александрійский патриарх*, т. 1, с. 494.

⁸³ Ἐκθεσις κατὰ τῶν ἀμαθῶς λεγόντων καὶ παρανόμως διδασκόντων, ὅτι ἡμεῖς οἱ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας γνήσιοι καὶ ὀρθόδοξοι παῖδες ἐσμὲν σχισματικῆ παρὰ τῆς ἀγίας καὶ καθόλου Ἐκκλησίας. Три рукописи цього твору (XVII-XVIII ст.) зберігаються в Атонських монастирях Каракаллу, Есфігмену та Дохіаріу. Перша частина вийшла друком у збірці богословських творів різних авторів у Константинополі/Лондоні 1627 р. Латинський переклад, виконаний у Римі хорватом Юрієм Крижанічем, був частиною його незавершеної «Суми» (див.: G. Podskalsky. *Griechische Theologie*, с. 38, прим. 106; с. 122, прим. 509; с. 63-64, прим. 225).

частині автор заперечує тим, хто відмовляється визнавати православних Церквою як такою, нехтуючи високою репутацією Грецької Церкви, яку вона в давнину мала й серед латинян. Адже ця спільнота продовжувала існувати, незважаючи на занепад Східної римської імперії та науки, тимчасом як Римська Церква перестала бути вірною давній спадщині.

Перша відмінність – питання про ісходження Святого Духа (*περὶ τῆς τοῦ Πατρὸς Πνεύματος ἐκπορεύσεως*). У своїй аргументації Севір не заперечує тези латинської теорії про Святого Духа, згідно з якою божественна енергія є спільна для всіх осіб Святої Тройці. Проте, використовуючи термінологію паламізму, Севір інакше інтерпретує суть цієї енергії. За його словами, не можна ідентифікувати особу Святого Духа з енергією, яка виходить зі Святої Тройці як із єдиного цілого. Одна річ – божественна енергія, інша – божественна сутність. Енергія є дійсною, невіддільною і ніким не створеною, а тому не може складати жодної цілісної структури. Таким чином, учення про енергію не може творити підстави для твердження про ісходження Святого Духа також і від Сина. До цього автор додає вчення Православної Церкви, обґрунтовуючи його цитатами зі святих отців та Біблії. Його манера трактувати патристичні свідчення характерна для грецької полемічної літератури: маючи на увазі «ісходження тільки від Отця», він стверджує просто «ісходження від Отця», що дозволяє, врешті, двояку інтерпретацію: «ісходження від Отця і Сина» або «ісходження від Отця до Сина». Така екзегеза зближає Гавриїла Севіра з позицією св. Амвросія, св. Августина, св. Єпифанія та св. Кирила Александрийського⁸⁴.

Друга відмінність – про примат папи (*περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ πάπα*). Гавриїл Севір обґрунтовує тут дві тези: 1) Петро удостоївся від Ісуса Христа почесної першости серед інших апостолів, а не примату влади й сваволі; 2) послідовники св. Петра, римські єпископи, отримали рішеннями церковних соборів першість за рангом у давній Церкві з огляду на значення Риму як вселенської столиці.

Третя відмінність стосується вживання для причастя прісного чи квашеного хліба (*περὶ τῆς ὕλης τοῦ ἐνζύμου καὶ ἀζύμου*). Гавриїл стверджує, що Ісус Христос запровадив причастя квашеним хлібом.

Четверта відмінність – питання про вогонь чистилища (*περὶ τοῦ καταστῆριου πυρός*). Автор загалом погоджується з католицькою догмою про існування тимчасового покарання після смерті за відпущені гріхи та про полегшення кари певній категорії покійних через молитви за них та поминання їх живими. Відкидаючи існування чистилища як місця, цілком відмінного від пекла, Гавриїл, однак, схильний вважати, що в пеклі існує

⁸⁴ Див.: М. Jugie. Gabriel Sévèros, кол. 983.

декілька «відділів». Севір принципово не погоджується з положенням, що папа має повноваження розпоряджатися душами померлих і може на свій розсуд відчиняти двері до пекла.

Нарешті, остання, п'ята відмінність полягає в підході до беатифікації святих (*περί τῆς μακαριότητις τῶν ἁγίων*). У цьому пункті Севір в основному погоджується з позицією західних теологів, але, відповідно до традицій візантійського богослов'я, стверджує, що святі після беатифікації отримують часткове, а не повне блаженство.

Працю написано мовою, наближеною до народної, у дещо популярній формі. Вибір такого стилю обґрунтований метою написання твору – дати рядовим парохіянам Грецької Церкви в Італії словесну зброю в дискусіях із латинниками та латинофонами з догматичних питань.

І. Малишевський згадує також працю Гавриїла Севіра «Про тайну божественної літургії»⁸⁵, а Андронік Дімітракопулос – гомілію «Про священство» (*Λόγος περί ιερωσύνης*)⁸⁶, що доповнюють трактат митрополита про Святі Таїнства. Константин Ікономідіс вказує Севіра автором «Літургії на честь Марка Ефеського» (*Ἀκολουθία εἰς Μάρκον τοῦ Ἐφέσου*)⁸⁷. Христос Патрінеліс згадує «Слово на повернення мощей Йоана Золотоустого» (*Λόγος εἰς τὴν ἐπάνοδον τοῦ λειψάνου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου*)⁸⁸. Ф. Маєр серед творів Гавриїла називає «Послання благочестивим клирикам і всім іншим в Епідаврї Лаконійському» (*Τοῖς ἐν τῇ Ἐπιδαύρῳ τῇ Λακωνικῇ θεοσεβεστάτοις κληρικοῖς καὶ τοῖς λοιποῖς*)⁸⁹, що є, по суті, передмовою до першого видання Севірового трактату про Святі Таїнства.

* * *

Сучасники відзначали талановитість, обізнаність у науках, активну суспільну діяльність, мужність і благородство Гавриїла Севіра,⁹⁰ а один із сучасних дослідників назвав його «породженням і дітищем славної і витонченої Монемвасії, від мешканців якої він великою мірою увібрав любов до наук»⁹¹. Філадельфійський митрополит був піонером і чільним

⁸⁵ Див.: И. Малышевский. *Александрийский патриарх*, т. 1, с. 492.

⁸⁶ Див.: Α. Δημητράκοπουλος. *Προσθήκαι καὶ διορθώσεις εἰς τὴν Νεοελληνικὴν φιλολογίαν Κωνσταντίνου Σάθα*. Λεῖψια 1871, с. 33.

⁸⁷ Див.: Κ. Οἰκονομίδης. *Ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα*, т. 1. Ἀθῆναι 1862, с. 560.

⁸⁸ Див.: Χ. Πατρινέλης. Γαβριήλ ὁ Σεδῆρος // *Θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ ἐγκυκλοπαίδεια*, т. 4. Ἀθῆναι 1964, кол. 118.

⁸⁹ Див.: Ph. Meyer. *Theologische Literatur*, с. 84-85.

⁹⁰ Документ опубліковано в: I. Lamius. *Deliciae eruditorum*, т. 15, с. 45-46 (лист митрополита Монемвасійського Єротей (1572-1590)).

⁹¹ Ἀρίσταρχος Λυκαισαρείας. Γαβριήλ ὁ Σεβῆρος // *Νέα Σιών* 21 (1926) 468.

представником нової течії в грецькому богослов'ї, зорієнтованої на компроміс у політиці, на прийняття нових рис в оформленні богословських поглядів при збереженні тих основ, які були визначальними для православної ідентичності. Він знайшов таку площину співіснування, яка була прийнятна як для греків, так і для уряду Венеційської Республіки. Легко йдучи на компроміс у менш важливих розходженнях, як-то у справі календаря, митрополит водночас залишався непохитним у принципових догматичних питаннях, про що свідчить його тверда позиція в спорах із Максимом Маргунієм. Непересічні дипломатичні здібності переплелися у Севірові з характерними слабкостями: надмірним честолюбством і певною непередбачуваністю та непрозорістю, причина яких, можливо, полягала в недостатньо глибоких богословських студіях. А його праці, хоч і відзначалися дещо поверховою методикою, усе ж понад століття залишалися в центрі релігійних міжконфесійних контрверсій в Європі.

Andrii Yasinovskyi

**GABRIEL SEVERUS, METROPOLITAN OF PHILADELPHIA:
HIS LIFE AND LITERARY LEGACY**

The author offers a prosopographic portrait of prominent Greek theologian and religious leader Gabriel Severus (c. 1540–1616), who served as Metropolitan of Philadelphia and resided in Venice. Severus is considered the first representative of so-called religious humanism. He wrote a number of polemical and dogmatic works that impacted not only the theology of the Orthodox East but also that of the Latin West. His writings, which were influenced by western scholastics, were used in anti-Protestant polemics both by Latin theologians and by scholars belonging to Peter Mohyla's Orthodox circle.

Keywords: Metropolitan of Philadelphia, Venice, Greek theologian, religious humanism, Orthodox East, Latin West, scholasticism.